

Restaurování vrtbovských náhrobků, aneb František Xaver Lederer ve Vrchotových Janovicích

Ludmila FIEDLEROVÁ

ANOTACE: V letech 2014–2015 došlo k restaurování náhrobků Františka Arnošta ml. hraběte z Vrtby (1716–1791) a jeho dcery Barbary (1751–1790), které stojí na starém hřbitově ve Vrchotových Janovicích opřené o západní stěnu předstíhající kostela sv. Martina. V průběhu obnovy, kterou prováděly Jitka Malovaná a Kateřina Amortová, vyšlo najevo, že v případě náhrobku Barbary z Vrtby jde o práci Františka Xavera Lederera (1758–1811). Je to jistě první náhrobek, který vytvořil, v současnosti nejstarší známé signované dílo. Jedná se snad i o jednu z nejstarších českých prací sepulkrální tvorby zpodobující pozůstalého na náhrobku v soudobém oděvu, přičemž děti nejsou alegorické postavičky, ale konkrétní potomci zesnulé – děvčátko Barbara a chlapec Franz.¹

Na starém hřbitově ve Vrchotových Janovicích, na nevelkém vyvýšeném prostoru při západní zdi kostela vedle sebe spočívají dva náhrobky. Patří Arnoštu Františkovi ml. hraběti z Vrtby a jeho dceři Barbaře. Před více než sto lety, v prvním válečném roce 1914, koupili místo sourozenci Sidonie a Karel Nádherní,² pěkně ho upravili, nechali obehnat dřevěným plůtkem s nestejně vysokými špičatými plaňkami a vysadili tři vrby. Na fotografii se poprvé oba náhrobky objevily v *Posvátných místech*,³ kde Antonín Podlaha současně zalitoval, že signatura autora sousoší nad hrobem Barbary z Vrtby je poškozená a nečitelná, protože „Sochy z pískovce tesané jsou podané naturalisticky věrně a velice měkce. Velmi dobrá práce“.⁴ Tajemství autora pozoruhodného náhrobku mělo zůstat zachované ještě dalších sto let. Až v roce 2015, v průběhu restaurátorských prací, se objevilo jméno, které bývá v současnosti doprovázeno charakteristikou „pozapomenutý“ – časem poznamenané tahy očištěné signatury ukázaly na pražského sochaře přelomu 18. a 19. století Františka Xavera Lederera.

Vrchotovy Janovice

Když se krátce ohlédneme za stáletou minulostí místa, uvidíme nejprve středověkou vodní tvrz rodu pánů z Janovic, jehož členové zastávali důležité úřady ve službách církve i na dvoře českých králů. Po nich ji přibližně století spravovali Vrchotové z Vrchotic, jejichž rodové jméno se dodnes ozývá v názvu městyse, ležícího přibližně 60 km jižně od Prahy. Později se tvrz úsilím pánů z Říčan proměnila v renesanční zámek a ten se stal v 17. a 18. století sídlem votické větve hrabat z Vrtby. Současnou novogotickou podobu získal v polovině předminulého století díky Josefu Vratislavu hraběti z Mitrovic (1818–1869). Doba posledních soukromých majitelů, Nádherných z Borutína (1879–1849), vrcholila 20. a 30. lety minulého

století, kdy byl zámek uprostřed starého parku místem, kde se se svými hosty setkávala Sidonie Nádherná (1885–1950). Přijížděl Rainer M. Rilke, Karl Kraus, Antonín Podlaha, Adolf Loos, Viktor Stretti, Camillo Schneider, Max Lobkowicz, Dora Pejačevićová, Václav Wagner, Anna Masaryková – co jméno, to osobnost vynikající ve svém oboru. V průběhu 2. světové války se Janovice ocitly v prostoru cvičiště jednotek SS, byla tu zřízena pobočka koncentračního tábora Flossenbürg a ze zámku se stalo vojenské velitelství a kasárna. V období těsně po válce se v něm vystřídala Rudá a pak Československá armáda. V roce 1950 byl vyvlastněn a využíván jako sklad textilu, později pro sbírky Okresního archivu. Před zkázou ho na konci 50. let zachránilo Národní muzeum, které ho spravuje dodnes. V roce 1985 se zámek natrvalo otevřel návštěvníkům.

Hrabě z Vrtby a jeho dcera

Během staletí se v Janovicích vystřídala řada majitelů – zdejší zboží zdědili nebo koupili, spravovali a předávali dál. Pro některé z nich ale Janovice neznamenal jen kamínek v mozaice majetku a povinností – intenzivní vztah k tomuto

1

Obr. 1. Pohlednice s náhrobkem Barbary Schrenkové na starém hřbitově ve Vrchotových Janovicích, cca 1911–1912, neprošla. SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, nezpracovaný dodatek, obálka „Pensione Nederland Roma“. Reprofoto: Ludmila Fiedlerová, 2015.

■ Poznámky

1 Náhrobky jsou uváděny pod rejstř. č. ÚSKP ČR: 41998/2-1893 (kostel sv. Martina, hřbitovní zeď, márnice, čtyři kamenné kříže, dva náhrobníky) – stejně jako v podkladech projektu „Usnuli v Pánu“, na který získala Římskokatolická farnost Votice v letech 2014–2015 dotaci od MK ČR prostřednictvím ORP. Oba náhrobky byly zapsány také pod rejstř. č. 32-767 (náhrobek Barbary) a rejstř. č. 32-766 (náhrobek Frant. Arnošta hraběte Vrtby). K restaurování viz Jitka Malovaná – Kateřina Amortová, *Restaurování vrtbovských náhrobků na hřbitově ve Vrchotových Janovicích* (nepublikovaná restaurátorská zpráva), Praha 2014–2015. Uloženo v NPÚ, ÚOP středních Čech, inv. č. RD 4793.

2 Sidonie Nádherná, *Kronika Vrchotových Janovic*, Praha 1998, s. 81.

3 Antonín Podlaha, *Posvátná místa Království českého. Řada první, Arcidiecese pražská, díl: 6. – vikariáty Sedlčanský a Votický*, Praha 1912, s. 114–115.

4 Antonín Podlaha – Eduard Šittler, *Janovice Vrchotovy, in: Idem, Soupis památek uměleckých a historických v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. III, Politický okres Sedlčanský*, Praha 1898, s. 37.

2

Obr. 2. Pohlednice s vrtbovskými náhrobky na starém hřbitově ve Vrchotových Janovicích, krátce po opravě okolí sourozenci Nádhernými, neprošla. Fotografie faráře Vincence Bočana z roku 1915. SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, album pohlednic, inv. č. 43, sign. 8(1). Reprofoto: Ludmila Fiedlerová, 2015.

místu je zvláštním způsobem spříznil přes hranice času. Taková byla baronka Sidonie Nádherná z Borutína, takový byl více než století před ní Arnošt František ml. hrabě z Vrtby (17. 2. 1716 – 26. 5. 1791).

Narodil se v janovickém zámku a byl pokřtěn ve zdejší kostele sv. Martina,⁵ s rodiči žil ale převážně ve Voticích.⁶ Ještě mu nebylo 30 let, když městečko postihly dva zničující požáry – při tom druhém vyhořel i celý rodinný zámek a jeho otec se rozhodl přenést hlavní sídlo do Janovic. To znamenalo velké náklady a nové starosti – doposud byla věnována hlavní pozornost Chotýšanům, které Vrtbové nedávno zakoupili. Rok před nešťastným požárem se hrabě Arnošt František ml. v nedaleké Kosově Hoře oženil – Barborou z Běšin († 26. 4. 1777) si vzal 4. července 1745.⁷ Následující léto přišel na svět jeho první potomek, syn Adam František.⁸

Zásadní přestavbu a zvelebení janovického zámku začal hrabě Arnošt František ml. společně se svým otcem, práci dokončil už sám. Stopy jeho úsilí a fantazie tu nacházíme přičiž dodnes – vstupují do venkovsky rokokové, veselé schodišťové haly (dokončena 1762), mějící postavy z řeckých bájí (nyní v přirozené barvě lipového dřeva, hrabě je objednal a znal jemně zelené). Prohlíží si květiny, ovoce a hrozny vína v okénkách malovaných tapet na stěnách jídelny, našlapují opatrně po jednoduchých, ale

krásných parketových čtvercích, nahlíží do kaple sv. Jana Nepomuckého (1763), kde se zachovalo už jen jedno elegantně prolomované kasulové okno. Právě hrabě Arnošt František ml. založil v 60. letech 18. století poblíž zámku okrasnou zahradu, která se během následujících století proměnila v proslulý park.

Dále se staral i o své sídlo v Chotýšanech – na místě staré tvrze nechal vystavět nový zámeček a u něj park se zahradním pavilónem (1761). Nezapomínal ani na Votice – ve farním kostele sv. Václava zřídil kapli zasvěcenou sv. Janu Nepomuckému (1751), odhodlal se k velmi potřebné přestavbě kláštera sv. Františka Serafinského (1766–1771) a nakonec koupil dům, který kdysi patřil votickému purkmistrovi, a nechal ho přestavět v zámek, a tak konečně nahradil ten starý, zničený požárem. Sám s rodinou ale zůstával v Janovicích.

V dlouhé řadě čtrnácti dětí, které se postupně jemu a jeho manželce narodily,⁹ byla dcera Barbara pátá. Přišla na svět v janovickém zámku 15. ledna 1751. Ke křtu ji do tehdejší kaple sv. Vavřince nesli úzkým schodištěm, jehož fragmenty jsou dnes nepřístupné ukryté v silných zdech staleté stavby, ve svatebních šatech sestupovala o 26 let později už po nízkých, ozdobně profilovaných stupních nové schodišťové haly.

Franz Schrenk

V dubnu 1777 zemřela Barbaře z Vrtby matka a 27. října téhož roku se vdávala v kostele sv. Martina v Janovicích¹⁰ – tehdy jako nevěsta prošla těsně kolem místa, kam měla být nakonec pochována. Jejím mužem se stal Franz Seraf svobodný pán Schrenk z Notzingu,¹¹ c. k. komoří a kapitán 10. císařského pěšího pluku, jehož majitelem byl tehdy hrabě Ernst Ludwig Braunschweig-Wolfenbüttel. Franz Seraf byl potomkem starobylé šlechtické rodiny pocházející původně z Bavorska, od 17. století žijící v Rakousku. Jako první svého rodu se později usadil v Čechách a získal český inkolát.¹² V době seznámení s Barbarou neměl už ani jednoho z rodičů a jeho regiment byl posádkou v Písku.¹³

Přešel čas. Na jaře roku 1790 ležela těžce nemocná Barbara v janovickém zámku. Měla za sebou 13 let života v posádkových měsících, její dceři pojmenované po ní byly tři roky¹⁴ a synovi Franzovi dva.¹⁵ Zemřela na prahu léta a rok po ní, v květnu 1791, zemřel v janovickém zámku i její otec Arnošt František ml. hrabě z Vrtby. Jeho předkové jsou pochováni v kryptě kláštera ve Voticích, on si jako první vybral jiné místo – zákoutí janovického hřbitova, vedle své milé dcery.

Oba doprovodil k věčnému odpočinku farář Jan Alois Holeček,¹⁶ první obyvatel nové fary, která vznikla na základech původní veřejné kaple sv. Máří Magdaleny. Než byla práce do-

končena, bydlel v jedné z budov v areálu zámku a hraběte i jeho dceru dobře znal.

Franz Seraf svobodný pán Schrenk se podruhé oženil 6. listopadu 1791 s Terezou Kačetánou svobodnou paní Astfeldovou z Vydrů (1765–1805) a zcela změnil dosavadní způsob života. V roce 1794 opustil v hodnosti majora po 27 letech vojenskou službu, zakoupil zámeček a statek ve Zbenicích¹⁷ na levém břehu Vltavy jihozápadně od Příbrami a s rodinou se tam přestěhoval. Postupně se narodilo šest dětí,¹⁸ syn Josef Kryštof byl později hejtmánem prácheňského kraje (v Písku ho do-

■ Poznámky

5 Výpis z matriky, Státní oblastní archiv (SOA) Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, nezpracovaný dodatek, desky „Záležitosti Vrtbů“.

6 Arnošt František hrabě z Vrtby (2. 7. 1674, Votice – 11. 4. 1750), Marie Anna, rozená hraběnka Vratislavová z Mitrovic (1690, Praha – 4. 6. 1742, Teplice).

7 Farní úřad (F. ú.) Kosova Hora, matrika oddaných 1733 až 1749, inv. č. 23/4, s. 24, dostupné na: <http://ebadatelna.soapraha.cz/d/6848/126#>, vyhledáno 15. 7. 2016.

8 Adam František hrabě z Vrtby (4. 8. 1746, Chotýšany – 3. 9. 1807, Vídeň).

9 František Adam (1746–1807), František Arnošt (1747–1748), Antonie Františka (1749–1770), František Josef (1749–1785), Barbara Kateřina (1751–1790), František Jan (1752–1788), Františka Apolónie (1753–1756), František Prokop (1755–1778), Marie Anna Františka (1756–1774), Apolónie Františka (1757–1794), Václav (1758), Kateřina Johanna (1759–1813), Františka Johanna (1763–1816), Františka Paula (* 1765).

10 SOA Praha, F.ú. Vrchotovy Janovice, matrika oddaných 1771–1787, s. 13, dostupné na: <http://ebadatelna.soapraha.cz/d/7395/57#>, vyhledáno 15. 7. 2016.

11 Franz Seraf Leopold svobodný pán Schrenk z Notzingu a Egmingu (1747 – 9. 10. 1810, Praha).

12 5. 9. 1795 – viz OSN, díl 23, s. 50, či genealogická sbírka hraběte Dobřenského, sign. 970, Schrenk von Notzing u. Egming.

13 *Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Oskar II. Friedrich König Schweden und Nordwegen No 10. on seiner errichtung 1715 bis November 1888, Wien 1888*, s. 103, 107, 109, 113, 117, 121, 123, 127, 378, 391, dostupné na: <https://archive.org/stream/geschichtedesk01unkngoog#page/n7/mode/2up>, vyhledáno 15. 7. 2016.

14 Barbara (1787? – 2. 9. 1794, Zbenice).

15 Franz (1788? – 4. 6. 1803, Zbenice).

16 Jan Alois Holeček, farář v Janovicích od roku 1787 (kdy byla obnovena farnost) do 22. 8. 1796 (kdy odešel do Starého Kolína).

17 Tomáš V. Bílek, *Statky kolejí jezuitských, a jmění klášterů a kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 180.

18 Johann (1792–1794), Terezie (1793–1794), Anna Antonie (1804–1861), Josef Kryštof (1797–1873), Ignác Franz (1800–1876), Alois Anton Josef (1802–1849).

Obr. 3. Vrchotovy Janovice, náhrobek Barbary Schrenkové na starém hřbitově, detail hlavy Franze Schrenka, stav před posledním restaurováním. Foto: Jitka Malovaná, 2014.

Obr. 4. Vrchotovy Janovice, náhrobek Barbary Schrenkové na starém hřbitově, detail hlavy Franze Schrenka, stav před posledním restaurováním. Foto: Jitka Malovaná, 2014.

dnes připomíná altán v městském parku) a nejmladší syn Alois Josef¹⁹ se stal pražským arcibiskupem.

Obě nejstarší děti odešly s otcem do Zbenic, ale nedožily se dospělosti. Malá Barbara zemřela sedmiletá na neštovice²⁰ společně se svými nevlastními sourozenci dvouletým Johannem a několikaměsíční Terezou, její bratr Franz jako patnáctiletý mladík²¹ – matrika uvádí jako příčinu smrti psotník.²²

Manželka Tereza Kajetána zemřela 8. února 1805 a Franz Seraf poté opustil Zbenice. Vzápětí se oženil potřetí a se svou manželkou Marií, rozenou svobodnou paní Haugvicovou z Biskupic († 1847), žil v Praze. Narodily se mu ještě další dvě děti.²³ Smutný muž z janovického náhrobku, Franz Seraf svobodný pán Schrenk, zemřel 9. října 1810, smuteční obřad se konal v kostele Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském.

Pohled na náhrobky na janovickém hřbitově

Barbara Kateřina Anna Veronika, hraběnka z Vrtby, provdaná svobodná paní Schrenková z Notzingu, byla 19. června 1790 uložena k odpočinku na hřbitově ve Vrchotových Janovicích. Náhrobek nechal ještě v říjnu téhož roku postavit její manžel.²⁴

Na zděném hranolovém podstavci spočívá sousoší vytvořené z jednoho kusu jemnozrnného šedého pískovce.²⁵ Pozadí tvoří jehlan s reliéfně vyznačenou strukturou kamenného zdiva. Na jeho vrcholu je umístěn alianční znak manželů,²⁶ hned pod ním deska s nápisem: „Barbara Freylin/von Schrenck/Geborene Gräffin/von Wrtby.“ Součástí náhrobku jsou i umělé vytvořené kameny z malty v linii dotyku se zdí kostela.

V centru výjevu je postava pozůstalého manžela, který se sklání ke svým dětem a utěšuje je. Pravou nohu má opřenou o vyvýšený sokl, na němž stojí a tiskne se k němu jeho malý syn Franz s hlavou zvrácenou nahoru a sepatýma rukama. Levou rukou, spuštěnou volně dolů, se dotýká dcerky, tříleté Barbary. Ta naklání hlavu a ruku tiskne ke spánku (kdysi v ní držela drobný předmět – šáteček nebo kytičku květin). Postava Franze Schrenka přidržuje oválnou desku s poměrně dlouhým textem, který oslovuje jeho děti a vypráví o odchodu jeho ženy:

*Sehet Kinder! Hier/
(...?)r liget euere verehrungs-/
würdigste Mutter und meine/*

3

*theurste innigst geliebteste Gattin,/
welche den 17 Junj 1790 im 39: Jahr/
ihres Alters allhier nach einer 6 Mo-/
nath lang erlittenen schmerzlichen/
Krankheit an dem Abzehrungs- /
fieber gestorben ist. /
Gott gebe diesem rechtschaffenen /
Weib die Ewige Ruhe und /
Himmlische freuden /
genüsse Sie.*²⁷

Všechny tři postavy na náhrobku jsou oblečené do detailně vypracovaného oděvu své doby. Franz Schrenk má paruku, dlouhý, úzce střižený kabát s širokými klopami a velkými knoflíky na manžetách, fiží, motýlka, vysoké boty a u pasu má zavěšenou šavli. Chlapci oblékli košili s širokým límcem a volně, v pase širokým zřaseným pruhem látky přepásané kalhoty; Barbara má splývavé, dlouhé šaty, kolem krku a kolem dlouhých rukávů ozdobně lemované, v pase stažené pruhem látky, vzadu zavázaným do velké mašle. Nezapletené krátké zvlněné vlasy jí přidržuje čelenka svázaná v týlu.

Necelý rok po Barbaře Schrenkové zemřel v janovickém zámku i její otec hrabě z Vrtby.²⁸

■ Poznámky

19 Alois Josef Schrenk. Teologické studium zahájil v biskupském semináři v Hradci Králové. V roce 1825 byl vysvěcen na kněze, v roce 1832 dosáhl doktorátu teologie, v roce 1835 se stal sídelním kanovníkem při olomoucké kapitule a ve stejném roce pak direktorem filozofických studií na Moravě. 12. 2. 1838 byl jmenován světícím biskupem v Olomouci a zároveň se stal titulárním biskupem Ptolemajským. 20. 6. 1838 byl císařem Ferdinandem V. jmenován pražským arcibiskupem. Tuto hodnost zastával až do své smrti v roce 1849. V roce 1848 sloužil 27. 3. slavnou mši na Koňském trhu za velké účasti Pražanů.

4

Zemřel relativně mladý (46 let) a pohřben je ve Svatovítské katedrále v Praze.

20 SOA Praha, F. ú Chrašnice, matrika zemřelých 1785 až 1819, inv. č. 10, s. 133, dostupné z: <http://ebadatelna.soapraha.cz/d/6029/94>, vyhledáno 15. 7. 2016.

21 SOA Praha, F. ú Chrašnice, matrika zemřelých 1785 až 1819, inv. č. 10, s. 136, dostupné z: <http://ebadatelna.soapraha.cz/d/6029/97#>, vyhledáno 15. 7. 2016.

22 „Příčiny úmrtí zapisované v matrikách před 200 lety jsou převážně laickými diagnózami. Proto mezi nimi převládají chorobné příznaky. Nejčastěji uváděným symptomem byl psotník. Tak byly označovány křeče při vysokých teplotách, jejichž důvody byly rozmanité (...).“ Srov Jan Antonín Mager, *Hlavní příčiny úmrtí obyvatel Lhenic okolo r. 1800, Rodopisná revue I*, 2001, nestr. Dostupné z: <http://rodopisna-revue-online.tode.cz/clanky-obory/priciny.pdf>, vyhledáno 15. 7. 2016.

23 Anton Karl (1806–1875), Marie Anna (* 1810).

24 F. ú. Votice, *Liber memorabilium, farní úřad v Janovicích Vrchotových, 1835–1996*, 12v.

25 V celku 235 cm. Sokl: výška 50 cm, šířka 87 cm, hloubka 50 cm. Náhrobek: výška 185 cm, šířka 91 cm, hloubka 43 cm.

26 Oválné štíty, nahoře k sobě přikloněné. Erb svp. z Notzingu: čtvrcený, v 1. a 4. červeném poli se nalézá šikmé stříbrné břevno nesoucí vpravo letící šíp a ve 2. a 3. stříbrném poli jsou umístěné vždy tři hlavy červených lvů s vyplazeným jazykem, obrácené doleva. Erb Barbary z Vrtby: 3 jelení parohy na zlatém poli.

27 Dodnes čitelné vyznačeno slabě, text doplněn podle: F.ú. Votice, *Liber memorabilium, farní úřad v Janovicích Vrchotových, 1835–1996*, 13r-v a 48v. „Pohledte, dítkal Zde leží vaše úctyhodná matka a moje nejdražší vroucně milovaná manželka, která tu 17. června 1790 v 39. roce věku svého po šest měsíců trvajícím bolestným nemocím zemřela na součotě. At' Bůh dá této řádné ženě věčného spočinutí a nebeských radostí at' požívá.“

28 SOA Praha, F. ú. Vrchotovy Janovice, matrika zemřelých 1789–1816, inv. č. 8, 3v-4r. Janovický farář Jan A. Holeček zapsal jako příčinu smrti mrtvici a připojil větu:

5

6

Náhrobek²⁹ objednal – bezpochyby u jiného tvůrce – jeho nejstarší a tehdy už jediný živý syn František Adam.

Na nízkém zděném podstavci stojí náhrobek žlutohnědé barvy, vytvořený ze tří kusů pískovce hrubšího zrna (každý má trochu jiný odstín). Na horní hraně poměrně ploché spodní části je umístěna kartuš s vrtbovským erbem a silně časem poznamenanou hraběcí korunkou, po stranách jsou z ní vytažené a splývají dolů vavřínové závěsy.³⁰ Vzhůru vyběhá jehlan, nahoře zakončený vázou. Na něm je položený krucifix s Adamovou lebkou u nohou – autor náhrobku to učinil „zvlášť výpravným a vynalézavým způsobem“.³¹

Na podstavci oslovuje přichodící český nápis: *LP: 1791 dne 26. máje w Pánu usnul / W: Uroz: Pán Frantissek Arnosst hrabě z / Wrtby Pan na Woticych Janowicych / Olbramowicych a Chotessanech weku / geho 77 a panowal 42 leta. / Žada by werni Swy poddaný/ pamětníkami geho Dusse/ byli.*³²

Náhrobky a běžící čas

Už třetí století spolu na janovickém hřbitově pokojně sousedí dva náhrobky, objednané krátce po sobě nejbližšími pozůstalými. Jsou rozdílné – asi tak, jak se od sebe nejspíš lišily osobnosti obou švagrů, blízkých věkem, ale žijících v rozdílných světech. Hrabě Adam František pobýval hlavně na svém zámku v Chotýšanech, kde se narodil a kterému patřila jeho náklonnost a péče – náhrobek jeho otce je obrácený do odcházející doby pozdního baroka. Franz Schrenk jej naproti tomu objednal u mladého pražského sochaře, který patřil k osobitým tvůrcům rozvíjejícího se klasicismu.

Díky píli administrátora Jana Čezíka,³³ který přepsal na začátku svého působení v Janovicích do pamětní knihy farnosti vyprávění faráře Jana Aloise Holečka, dochovalo se o smrti a pohřbu hraběte i jeho dcery svědectví přímého účastníka: „Dne 17. června na zámku klidně v Pánu zemřela nejjasnější paní Barbara (de) Schrenk, rozená hraběnka z Vrtby, všemi svátostmi zaopatřena, a dne 19. téhož (měsíce) byla mnou, duchovním správcem P. J. A. Holečkem, pochovaná vedle věže a předsíně kostela.“³⁴

„26. května o půl jedenácté dopoledne na svém zámku v Janovicích v Pánu zemřel Nejjasnější pán František Arnošt hrabě z Vrtby, jehož tělo bylo dne 28. května zrána se vši smuteční vážností svěřeno zemi, skrze duchovního správce příslušného v Janovicích, vedle Nejjasnější Barbary (de) Schrenk, jeho dcery, předchozího roku pochované vedle vchodu do kostela a věže.“³⁵

V roce 1846 se páter Jan Čezík znovu zastavuje u hrobů hraběte a jeho dcery a zaznamenává, že jde o „krásně vypracované náhrobky“ a současně vyjadřuje obavu, aby následkem zvětrávání kamene nebo z jiného důvodu neupadly nápisy na nich v zapomnění; znovu tedy pečlivě opisuje do pamětní knihy janovické farnosti oba „příhodné texty“, kdysi na ně vytesané.³⁶

O padesát let později byly oba náhrobky krátce a přesně zaneseny do rozsáhlé práce Antonína Podlahy a Eduarda Šittlera.³⁷ V roce 1912 vychází šestý díl řady Posvátných míst království Českého a v části věnované vikariátu votickému jsou popsány podrobně, včetně nápisů (ten z náhrobku Barbary Schrenkové je zde přeložený do češtiny). Důležité je, že byly poprvé zachyceny na fotografii³⁸ – každý zvlášť – a snímek náhrobku Barbary Schrenkové se zachoval i jako pohlednice (viz obr. 1). V té do-

Obr. 5. Vrchotovy Janovice, náhrobek hraběte z Vrtby na starém hřbitově, stav před posledním restaurováním. Foto: Ludmila Fiedlerová, 15. 12. 2013.

Obr. 6. Vrchotovy Janovice, náhrobky hraběte z Vrtby a Barbary Schrenkové na starém hřbitově rok po dokončení restaurátorských prací. Foto: Ludmila Fiedlerová, 2016.

bě už se bohužel nenacházel v původní podobě, ale po druhé opravě – na kamenné tváři barona Schrenka jsou patrné otvory v místech, kde byly umístěny železné čepy, a na hlavě i krku omítkou vyspravené části.

Krátce poté i janovický farář Vincenc Bočan³⁹ vyfotografoval zákoutí u zdi kostela – bylo to nedlouho potom, co ho sourozenci Nádherní nechali pěkně upravit (obr. 2).

■ Poznámky

„Sacro die Iovis sacramenta recepit et in agone extreme unitus.“ (O Svatém Čtvrtku přijal svátosti a v smrtelném zápase skončil.)

²⁹ V celku: 250 cm. Sokl: výška 20 cm, šířka 62 cm, hloubka 32 cm. Náhrobek: výška 230 cm, šířka 50 cm, hloubka 33 cm.

³⁰ Jen o několik let mladší je vrtbovský erb na náhrobní desce hraběte Jana (1752–1788), syna Františka Arnošta ml. a Barbory z Běšin, zasazené do zdi mezi starší a novější částí Malostranského hřbitova. Viz Mojmir Chromý – František Kučera, *Heraldické památky Malostranského hřbitova v Košířích*, Praha 2012, s. 7.

³¹ Roman Prahel et al., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004, s. 209.

³² Dodnes čitelné vyznačeno slabě, text doplněn podle: F. ú. Votice, *Liber memorabilium, farní úřad v Janovicích Vrchotových*, 1835–1996, 13v a 48v.

³³ Johann Čezík († 12. 7. 1875, Votice) administrátor v Janovicích 1843–1851.

³⁴ „Die 17 Junij in arce pie in Deo obiit Illustrissima D. Barbara de Schrenk nata Comitissa de Wrtby omnibus Sacramentis provisa, ac die 19 hujus penes turrin et templi atrium hic loci per me /: Curatum P: Joannem Aloys: Holeczek sepulta.“ F. ú. Votice, *Liber memorabilium, farní úřad v Janovicích Vrchotových*, 1835–1996, 12v.

³⁵ „26. Maji media 11 matutina in arce sua Janovicensi in Domino obiit Illustrissimus D. Franciscus Ernestus Comes de Wrtby cuius corpus cum omni funebri splendore die 28. Maji mane per Ordinarium loci curatum Janovicensem terra mandatum est penes anno procedente sepulturam Illustriss. Barbaram de Schrenk ejusdem filiam, videlicet penes portam Ecclesia et turrin.“ F. ú. Votice, *Liber memorabilium, farní úřad v Janovicích Vrchotových*, 1835–1996, 13r.

³⁶ F. ú. Votice, *Liber memorabilium, farní úřad v Janovicích Vrchotových*, 1835–1996, 46 r-v.

³⁷ Podlaha – Šittler (pozn. 4), s. 36–37.

³⁸ Podlaha (pozn. 2), s. 114–115.

³⁹ Vincenc Bočan (5. 3. 1877, Praha – 5. 6. 1927, Janovice), farář v Janovicích 1911–1927, pochován na janovickém hřbitově.

7

8

Oba zmíněné texty použil později Čeněk Habart ve svém vyprávění o Vrchotových Janovicích ve 4. dílu Sedlčanska, Sedlecko a Voticka.⁴⁰ Svě poznámky ke knize, která vyšla až mnohem později, sepsával přibližně v téže době, kdy se už osamělá Sidonie Nádherná na zámku ohlížela za minulostí rodinného sídla. V Kronice Vrchotových Janovic zanechala svůj pohled na dávné zákoutí, připojila i přepis obou náhrobních nápisů.⁴¹

V roce 1957 byl v Uměleckých památkách Čech v krátkém hesle věnovaném Vrchotovým Janovicím poprvé spojen náhrobek Barbary Schrenkové se jménem sochaře Josefa Malínského.⁴² V roce 2004 pak obě díla zařadil do své rozsáhlé publikace Roman Prahel.⁴³ Byl to on, kdo upozornil, že je to asi „první česká práce zpodobující pozůstalého na náhrobku, a sice v soudobém oděvu, přičemž ani děti nejsou již putty nebo Eróty, nýbrž potomky zesnulé“.⁴⁴ Autorsky ho připsal Josefu Malínskému (signatura byla ovšem v této době zcela nečitelná), u sousedního náhrobku hraběte z Vrtby o možném autorství tohoto sochaře pouze uvažoval.⁴⁵

Restaurování

Na jaře 2014 se nacházela obě sochařská díla v žalostném stavu. Pískovec, z něhož byla kdysi vytvořena, zvětřel a zpráškovatěl, pomalu ho pokryly mechy, lišejníky a nejrůznější nečistoty, lokálně byl potřísněn barvou. Oba náhrobky kdosi v minulosti z větší části natřel cementovým lepidlem, pod nímž kámen nemohl dýchat a rozpadal se.

Náhrobek Barbary Schrenkové byl v minulosti opakovaně neodborně opravován, větší i menší otvory zaplnily betonové plomby a v nejhorším stavu byla hlava postavy truchlícího manžela. Původně ji nakláněl k dětem na poměrně tenkém kamenném krku. Když spadla poprvé, byla upevněna na železný vertikální čep. Ten po čase zrezavěl, hlava spadla znovu a podruhé byla zpevněna třemi železnými čepy

(vertikálním a dvěma horizontálními). To je stav, který zachycuje zmíněná nejstarší fotografie z roku 1912. Na začátku 60. let minulého století hlava upadla potřeť⁴⁶ a došlo k dalšímu poškození už hodně omšelého kamene. Poslední nešťastná oprava v roce 1969 slepila pozůstatky hlavy tlustou vrstvou omítky a vrátila ji zpátky k nepoznání zdeformovanou (obr. 3–4).

Kristus na kříži na náhrobku hraběte z Vrtby neměl už déle než století paže, chyběla mu chodidla, květiny ve váze nahoře na vrcholu jehlenu byly jen beztvárovou hmotou. Přirozené zvětvování i degradace kamene pod krustou zavinily odpadávání jemné modelace nápisů a detailů erbu, poškodily profilaci hran podstavce (obr. 5).

Vzhledem k závažnému stavu obou děl bylo rozhodnuto, že náhrobky projdou důkladnou obnovou. Na základě průzkumu, laboratorní analýzy vzorků a dostupnosti finančních prostředků bylo restaurování rozděleno na dvě etapy – záchranu a obnovu, která samozřejmě musela citlivě hledat hranici, kdy bylo třeba se zastavit, aby práce nesmyla jemné otisky času, které ke kamenným dílům přirozeně patří.

Po chemickém i mechanickém vyčištění povrchu byl letitý kámen zpevněn. Pak byly opatrně odstraněny betonové plomby. Snímání tvrdé krusty z náhrobků bylo pracné a nutně pomalé, aby se neztratili ani kousek původního, teď už velmi měkkého kamene pod ní.

V průběhu čištění se objevily na soklu náhrobku Barbary Schrenkové poškozené, ale částečně dochované tahy signatury, kterou lze číst jako „X. L_de_r S_lps“, tedy X. Lederer Sculps (viz obr. 6) a která ukazuje na sochaře Xavera Lederera.⁴⁷

Když pak restaurátorka odstranila z hlavy Franze Schrenka nánosy lepidla a malty, vynořily se tři poslední čisté pozůstatky: kousek pařky a dva fragmenty tváře – pokrčené obočí a koutky úst směřující mírně dolů. Shodou okolností právě tyto detaily odborníci považují

Obr. 7. Vrchotovy Janovice, náhrobek Barbary Schrenkové na starém hřbitově, detail očištěné signatury na soklu, stav v průběhu restaurování. Foto: Jitka Malovaná, 29. 7. 2015.

Obr. 8. Vrchotovy Janovice, starý hřbitov s kostelem sv. Martina, v zákoutí vlevo od dveří je patrné umístění obou náhrobků. Foto: Ludmila Fiedlerová, 2016.

za Ledererovo charakteristické vyjádření smutku u jeho truchlících postav.

Podle očištěných částí obličje a dostupné fotodokumentace restaurátorka hlavu zrekonstruovala a vytvořila výdusek z umělého pískovce stejné barvy a zrna; originální fragmenty byly uloženy do depozitáře.

Druhá etapa v létě 2015 začala u náhrobku Barbary Schrenkové osazením kopie hlavy postavy jejího manžela na nerezový čep v přirozeně nakloněné pozici. Pak byly domodelovány některé chybějící části postav, jejich oděvu a některé další detaily. K obnově patřila i rekonstrukce a barevné přizpůsobení značně po-

■ Poznámky

⁴⁰ Čeněk Habart, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticka IV* (podle rukopisu autora z konce 30. let 20. století), Sedlčany – Sedlec-Prčice – Votice 1995, s. 584.

⁴¹ Nádherná (pozn. 2), s. 52–53.

⁴² Antonín Bartušek et al., *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, s. 861.

⁴³ Prahel (pozn. 31), s. 65, 71, 73, 208–209.

⁴⁴ Ibidem, s. 65.

⁴⁵ Ibidem, s. 209.

⁴⁶ Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, fotoarchiv. *Vrchotovy Janovice, 2 klasici náhrobky u kostela*, r. 1962, M. Suchomel, 01-02-n1200.

⁴⁷ Na památníku A. Hartigové († prosinec 1790) v H. Beřkovicích: „Xaveri Lederer sculpsit“, na náhrobku A. Bertoniové († 1792) na Olšanech „F. X. Lederer Sculp.“. Viz Petr Šámal, Pozapomenutý František Xaver Lederer, *Umění LII*, 2004, s. 152–168, zde s. 166.

9

Obr. 9. Vrchotovy Janovice, detail náhrobku Barbary Schrenkové rok po dokončení restaurátorských prací. Foto: Ludmila Fiedlerová, 1. 8. 2016.

škozených uměle vytvořených kamenů na bočních náhrobku. Vzhledem k nalezení stop černé barvy v liniích písma na oválném kamenném štítu došlo nakonec stejným způsobem k jeho zvýraznění.

U náhrobku hraběte z Vrtby bylo potřeba do modelovat ruce a chodidla Krista na kříži, ztracené profily podstavce a některé další chybějící části. Vše v citlivé míře, která sochařskému dílu co nejvíc vracela původní podobu a současně respektovala stáří náhrobku.

Na závěr přišly na řadu lokální retuše, složitější na náhrobku hraběte z Vrtby, který je složen ze tří kusů pískovce různých odstínů nažloutlé barvy. Nakonec byly oba náhrobky znovu napuštěny zpevňujícími i ochrannými roztoky (obr. 6).

František Xaver Lederer ve Vrchotových Janovicích

Když v červnu 1790 zemřela v janovickém zámku Barbara z Vrtby, bylo pražskému sochaři Xaveru Ledererovi (15. 6. 1758 – 8. 8. 1811) téměř na den 32 let.⁴⁸ Měl před svatbou a byl už uznávaným tvůrcem. Jeho první nám známé práce se odehrály v oblasti sochařské výzdoby architektury – upozornil na sebe kamenným reliéfem představujícím Alegorii zániku krásných umění z let 1789–1790. Zakázku v Janovicích získal krátce poté. Odborníci považují 90. léta 18. století „za umělecky nejsouvislejší a snad i nejproduktivnější období Ledererovy sochařské aktivity“.⁴⁹ Právě v této době vytvořil nejvíc zatím známých děl a byly to většinou právě

náhrobky. Janovické sousoší stojí na začátku tohoto období, proto je zajímavé podívat se společně na ně a práce, které bezprostředně následovaly.

Všechny tři postavy na náhrobku jsou bezpochyby podobami konkrétních lidí, tehdy něco zcela neobvyklého. O pouhý rok později vznikla ženská postava na pomníku Antoinetty Hartigové († prosinec 1790) v Horních Beřkovicích, o jejíž vazbě na skutečnou podobu nešťastné matky, které zemřela pětiletá dcera, se dnes jen spekuluje.⁵⁰ Pak se typ tváří a celé pojetí Ledererových náhrobníků – v souladu se vkusem doby a požadavky těch, kteří práce objednávali – změnila a do jisté míry ustálily ve větší umírněnosti, uzavřenosti, v symbolickém, spíše než věrně realistickém vyjádření smutku. Až pozdější náhrobek Andree Hirsche († 1803) na hřbitově při kostele Povýšení sv. Kříže ve Zdi-bech u Prahy přesvědčivě dokazuje, že sochař stále usiloval o nové způsoby pojetí své práce.⁵¹

Janovický náhrobek je vícefigurální a jako jediný ze všech, které známe, obsahuje postavu dospělého a dvou různě velkých dětí. U následujících Ledererových prací je na pomníku Antoinetty Hartigové († prosinec 1790) v Horních Beřkovicích postava ženy a ležícího malého děvčátka, na náhrobku Elisabethy Bertoniové († 1792, na Olšanských hřbitovech v Praze) jsou vedle ženské postavy přítomné dvě dětské postavičky puttů. Na náhrobku Magdalény z Wallisu († 1794, na Olšanských hřbitovech v Praze) jsou obě figury proporcčně rovnocenné, stejně jako na zmíněném reliéfu na náhrobku A. Hirsche. Žádná další Ledererova vícefigurální díla nejsou známá.⁵²

Podobně jako jeho ostatní kompozice je i tato janovická uzavřená. Otec se sklání k dětem, děti se obracejí k otci – malý syn přímočaře nešťastně, dcera je schoulená, hledá oporu v dotyku ruky.

Postavy v silně podživotní velikosti jsou přirozeným způsobem v kontaktu s architekturou náhrobku – otec se opírá zády o obelisk, opřená o něj je i jeho ruka, která drží oválnou nápisovou desku. Nohu má položenou na nízkém soklu, na němž stojí jeho synek.

Všechny tři postavy jsou v pohybu – možná je to ještě dotyk odcházející doby. A je to buď pohyb na první pohled zřetelný (nakročení nohy mužské postavy, sepaté ruce malého chlapce, prudce zvrácená hlava), nebo jen tušený, skrytý, který se před pozorovatelem objeví po chvíli (děvče si krečovitě tiskne ruku ke spánku, její chůzi doprovází pohyb dlouhé sukně, otec ji ne-drží přímo za ruku, jen chlácholivě tiskne k sobě). Pozdější Ledererovy plácky a efébové si podpírají hlavu nebo si ji kladou na složené ruce mnohem smířeněji. Jejich tváře jsou smutně

rezignované, což rozhodně neplatí pro obě děti na janovickém náhrobku; chlapec se sepatýma rukama připomíná spíš nešťastného barokního andílka, holčička má zavřené oči a pláče.

Objevuje se práce s draperií, společná všem dalším Ledererovým postavám. „U zřasených partií jsou paralelní záhyby v hustém sledu vrstveny vedle sebe jemně a precizně (...) Vzniká kontrast mezi zcela hladkými a přilnavými částmi, kde sochař rád přiznává tvary těla.“⁵³ Na náhrobku Barbary z Vrtby je to hlavně na šatech děvčátka v partiích nohou. Zárodek později charakteristického splývajícího konce draperie lze zahlédnout v přední části dlouhého baronova pláště.

Existují náhrobky, u kterých odborníci uvažují o možném autorství F. X. Lederera,⁵⁴ několik takových, jejichž signatura se uchovala zaznamenaná ve starší literatuře, ale pouze čtyři, kde je možné se jí dotknout.⁵⁵ Sousoší nad hrobem Barbary z Vrtby ve Vrchotových Janovicích je nyní s velkou pravděpodobností pátým z nich.

Po dokončení janovické práce stál nadaný mladý sochař na začátku své kariéry, čekalo ho více než 20 let tvořivého života. Zemřel (8. 8. 1811) několik měsíců po baronu Schrenkovi, na stejnou nemoc jako Barbara z Vrtby.

Na starém hřbitově ve Vrchotových Janovicích, na nevelkém vyvýšeném prostoru při západní zdi kostela, spočívají vedle sebe dva náhrobky. Slova vytesaná nad hlavami těch, kteří usnuli v Pánu, jak se píše ve starých matrikách, před více než dvěma sty lety, oslovují příchozí.

■ Poznámky

48 Život a dílo tohoto sochaře podrobně: Prah (pozn. 31), s. 55–63; Šámal (pozn. 47). Odtud čerpána většina základních informací k tématu.

49 Ibidem, s. 156.

50 Vojtěch Volavka, *České malířství a sochařství 19. století*, Praha 1968, s. 201.

51 Informace o signatuře se zachovala ve starší literatuře, viz: Šámal (pozn. 47), s. 162, 167.

52 Pavla Maslejová, *Památník hraběnky Antoinetty Hartigové v Horních Beřkovicích* (bakalářská práce), Seminář dějin umění, FF MU Brno, 2013. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/383804/ff_b/Bakalarka_tisk.txt, vyhledáno 15. 7. 2016.

53 Šámal (pozn. 47), s. 159.

54 Drobným spojovacím článkem mezi náhrobkem Wilhelma von Watlet († 1793) na Olšanech a X. Ledererem je skutečnost, že hejtman sloužil u stejného pluku jako Franz Schrenk, který mohl sochaře rodině doporučit. Viz: *Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes* (pozn. 12), s. 384.

55 Šámal (pozn. 47), s. 156–157, 166.